

Social retfærdighed: et magisk begreb

Et essay*

Af Otfried Höffe

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: Aus Politik und Zeitgeschichte, B37, 2005, Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Otfried Höffe, Dr. Dr. h.c., født 1943, var frem til sin pensionering professor i filosofi ved universitetet i Tübingen, hvor han i 1994 grundlagde forskningsafsnittet for politisk filosofi. Han har skrevet talrige bøger om bl.a. etik, rets-, stats- og økonomisk filosofi samt om Kant og Aristoteles.

Retfærdighed er et ideelt mål for menneskeheden og alligevel, hvad angår dens indhold, så omstridt, at sociologer ofte foretrækker at undgå begrebet. Den, der kræver retfærdighed, står under mistanke for blot at kræve mere til sig selv og sit klientel. Når det drejer sig om ”social” retfærdighed, føjes endnu et misforhold til: I den politiske retorik indtager udtrykket en høj place-

ring; mange erklærer den endog for at være den naturlige rettesnor for demokratisk politik.

For retfærdighedsteoretikere klinger udtrykket derimod med rette besynderligt: besynderligt objektivt anskuet, *fordi* ét element af al retfærdighed, det sociale, skulle udmærke den ene art frem for de øvrige arter, skønt retfærdighed dog allerede, hvad selve dets begreb angår, er social; besynderligt historisk anskuet, *fordi* de indtil i dag afgørende distinktioner går tilbage til Aristoteles, uden at disse identificerer en social retfærdighed. Aristoteles skelner ganske vist mellem den særlige retfærdighed og en generel retfærdighed, en omfattende retskaffenhed. Og inden for den særlige retfærdighed skelner han endda mellem den uddelende (distributive) retfærdighed og den forandrende (kommutative) retfærdighed, hvor han inddeler sidstnævnte i den (frivillige) bytte- og den (ufrivillige) strafferetfærdighed. Han taler også om en politisk, men ikke om en social retfærdighed. Denne dukker først op mere end to tusind år senere, i midten af det 19. århundrede. Selv da optræder den ikke i filosofien eller i rets- og statsteorien, men som ”*giustizia sociale*” i den - i første omgang italienske - kristelige socialetik. Den politiske liberalisme ser endelig et tredje problem: Eftersom retfærdighed hænger sammen med lighed, frygter den politiske liberalisme en nivellering i samfundet og hos staten et *carte blanche* til indgreb, altså en dobbelt indskrænkning af den individuelle frihed.

Hverken den sene fødsel eller den kristelige oprindelse frarøver tanken enhver ret. Men disse to forhold fremtvinger spørgsmålet om, hvilket hidtil ubekendte eller med urette forsømte sagsområde denne ny, sociale retfærdighed udfordrer. Hertil knytter sig spørgsmålet, om det ny område faktisk bedømmes ud fra et retfærdighedsstandpunkt, eller om der indsni-ger sig ganske vist moralske, men retfærdighedsfremmede synspunkter som medlidenhed og velgørenhed. For retfærdighed betegner inden for socialmoralen kun den elementære del, hvis anerkendelse mennesker gensidigt skylder hinanden moralsk. Begge momenter af retfærdigheden, gensidigheden og skyldigheden, er uomgængelige. De følger af den kerne af lighed, henholdsvis upartiskhed, som har været anerkendt fra antikken over billedkunstens

* Essayet baserer sig på relevante værker af forfatteren, bl.a.: *Politische Gerechtigkeit. Grundlegung einer politischen Philosophie von Recht und Staat*, Frankfurt/M. 2002; *Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, München 2004; *Wirtschaftsbürger, Staatsbürger, Weltbürger. Politische Ethik im Zeitalter der Globalisierung*, München 2004.

Justitia-fremstillinger og frem til John Rawls' slør af uvidenhed. Men i modsætning til liberalistisk frygt skal denne lighed forstås som frihed; den begynder som lighed for loven og fortsætter som lighed i grundrettighederne.

Også den sociale retfærdighed er et spørgsmål om gave og modgave; den, der gør krav på rettigheder uden pligter, har taget afsked med retfærdigheden. Den sociale retfærdighed er i hvert fald ingen universalnøgle, der åbner alle døre til statsligt underhold. Tværtimod retfærdiggør den krav samtidig med, at den begrænser dem.

Mange tænker ved retfærdighed kun på fordeling og forventer af "social" retfærdighed en ligefordeling eller en fordeling efter behov. Men de midler, der skal fordeles, kommer ikke som manna fra himlen, de skal skabes ved arbejde. Her har liberalismen ret: I særdeleshed staten er kun egnet til at skabe sekundære ydelser, medens de primære ydelser skal tilvejebringes af borgerne selv, muligvis i form af skatter, med hvilke uddannelsesinstitutioner, sociale fonde og økonomiske sektorer kan (med-)finansieres.

I et demokrati er borgerne imidlertid sidestillet hinanden, ikke underordnet. Medens enhver fordeling rummer et moment af maternalistisk omsorgsmentalitet, sker det demokratiske samarbejde i broderlig gensidighed. For dets skyld bør man, uden at frakende fordelingen enhver ret, begynde med gensidigheden eller byttet. Mange frygter, at herved ville retfærdighed reduceres til en ren økonomisk foreteelse. I realiteten bytter mennesker ikke kun varer og tjenesteydelser, men lige så vel historie, endvidere indsigter og gennem ægteskabskontrakter endog personer. Og frem for alt opstår der ud af gensidighed så livsvigtige ting som frihed, tryghed, endog anerkendelse og ikke mindst muligheder for selvrealisering.

Den klassiske liberalisme forstår ved frihed først og fremmest de "negative" frihedsrettigheder og disse primært som forsvarsrettigheder mod staten. På grundlag af ulykkelige erfaringer med den absolutistiske øvrighedsstat eller dennes tilbageblevne institutioner går eksempelvis John Stuart Mill ind for ethvert individs ret til at danne sig sine egne overbevisninger og frit at forme sit eget liv i overensstemmelse med disse. "Egne overbevisninger" og "eget liv" forudsætter imidlertid visse midler, dels materielle goder,

dels tjenesteydelser og ikke mindst muligheder – i dag eksempelvis en højt udviklet dannelse og uddannelse.

Der, hvor de naturlige fællesskaber som for eksempel familien ikke i tilstrækkeligt omfang garanterer disse midler, er det offentlige påkrævet, i finansiell henseende såvel som med rammebestemmelser (for uddannelsesvæsenet, økonomien, sundhedsvæsenet osv.). Af hensyn til borgernes positive frihed er det nødvendigt at gribe ind i den negative frihed, friheden fra staten. Den rette omgang med det meget omtalte spændingsforhold mellem frihed og lighed, henholdsvis social retfærdighed, åbenbarer sig derfor i virkeligheden for det meste som en opgave for en intern afvejning af goder mellem frihed og frihedsfunktionel retfærdighed.

Denne afvejning af goder foretages i dag på forskellig vis på de to sider af Atlanten. Mens man i Europa hen over de negative frihedsrettigheder stadig råber på staten, har man i USA meget hurtigt set den enkeltes frihed, der blev tilkæmpet i uafhængighedskrigen mod Storbritannien, som truet af statslig formynderi. Bag forskellen står ikke blot forskellige traditioner og erfaringer, for den verdensomspændende økonomiske krise i årene 1929 til 1933 havde også ødelæggende følger i USA. Hvad angår retsgoderne frihed og lighed, når man snarere til en anden afvejning af goderne. Derfor er der i USA eksempelvis skolepligt, men ikke skoletvang; endvidere har man en bidragsfinansieret socialforsikring, som imidlertid heller ikke i forbindelse med pensioner baserer sig på skattefinansieret ekstratilskud. De nordamerikanske universiteter, selv statsuniversiteterne, opkræver høje studiegebyrer. Disse bortfalder for studerende uden midler, men alligevel udvælger topuniversiteterne deres studerende "need blind", det vil sige uden skelen til egen finansiell styrke.

I Vest- og Nordeuropa bliver der derimod tænkt etatistisk: Reformerne kommer oppefra, statskvoten, den offentlige hånds andel i bruttonationalproduktet ligger langt højere. Derfor ville indførelsen af højere studiegebyrer her skulle knyttes til en mindre statskvote; faktisk glider studiegebyrerne ind i det generelle budget, hvor de udfylder huller, der er opstået på anden vis: Mens andelen af de offentlige udgifter til sundhed såvel som beskæftigelse og sociale

opgaver er steget, er andelen til skoler og universiteter samt dannelse og kultur faldet.

I USA giver skatter, selv når de tjener almenvellet, en fornemmelse af formynderi. Indstillet på af egen kraft at drage omsorg for sig selv og familien bifalder det overvejende flertal Rawls' grundsætning "ingen misundelse" og gør eksempelvis ingen indvending mod større lønforskelle, såfremt de fører til flere arbejdspladser og til højere velstand for alle, især for de dårligst stillede.

En forløber for den sociale retfærdighed ligger i den stiltiende aftale, som forældre og børn indgår om en faseforskudt, men gensidig hjælp. At denne "familiekontrakt" for længst er blevet udvidet til en overfamiliær "generationskontrakt", kan retfærdiggøres gennem den udlignende retfærdighed, der er det altid nødvendige supplement til bytteretfærdigheden: Når selv liberale samfund tager magten såvel retligt som finansielt fra de hidtil ansvarlige institutioner som familie, slægt og lav, kræver den udlignende retfærdighed en erstatning, hvormed velfærdsstaten bliver til en simpel kautionist.

For høje garantier mindsker imidlertid tilskyndelsen til eget ansvar. Ydermere fremmer de gratister: Gaverne bliver taget, uden at der ydes modgaver. Og under ingen omstændigheder må garantien udarte sig til umyndiggørende socialhjælp. For det at modtage almisse svarer ikke til et maksimum af værdighed. En for generøs velfærdsstat risikerer i hvert fald en næsten umærkelig reduktion af værdighedens ideelle værdi til noget materielt.

Undertiden truer denne fare endog de kristne kirker. Hvis de opfatter sig som de fattiges kirker og derefter (næsten) kun tænker på de besiddelsesløse, overser de to forhold. For det første betyder udtrykket "fattig" - etymologisk beslægtet med "forældreløs" - oprindeligt det, der i tidligere samfund truede børn uden forældre: at leve ensomt, ynkværdigt og ulykkeligt. Fattig er altså ikke kun den materielt besiddelsesløse, men også den, der møder sorg og lidelse. Det sidste kan et nok så velhavende samfund ikke forhindre. Latin har to udtryk for dette; den besiddelsesløse og ubemidlede benævner den *pauper*, den beklagelsesværdigt ulykkelige derimod *miser*. For det andet er det af kristendommen krævede hjerte for de fattige, barmhjertigheden, møntet

på *miser*'ne, de ulykkelige, for det latinske forlæg hedder ikke *pauperi-cordia*, men *miseri-cordia*. Dens krav rækker udtrykkeligt ud over den retfærdighed, man skylder hinanden.

Barmhjertighed er ingen bringegæld, den er snarere en moralsk påbudt og dog frivillig ekstraydelse. Det kristne kærlighedsbud begrunder ikke en subjektiv ret for de fattige til hjælp, ligesom fattigdom ikke fritager den berørte for pligten til gennem eget arbejde inden for det muliges grænse at skaffe sig et livsunderhold. Og det moderne industrisamfund lover kun at overvinde den materielle fattigdom. Fordi det lader andre mangler - såsom mangel på anerkendelse, sorg og lidelse - ude af betragtning, gør en nok så generøs velfærdsstat hverken barmhjertigheden eller dens sekulære ækvivalenser arbejdsløse. For den materielle fattigdom lover det socialt engagerede industrisamfund på den anden side kun to ting, for det første at hæve velstandsniveauet generelt, for det andet at afskaffe tvangsfattigdommen: at sørge for, at mennesker ikke skal fryse og sulte.

Alternativet til en reduktion af velfærden til det materielle niveau består i "hjælp til selvhjælp". Med henblik på den, må den sociale retfærdighed forholde sig til kendsgerninger af antropologisk rang og samtidig til et af de nye sociale spørgsmål: modsætningen mellem beskæftigede og arbejdsløse. De principper for løndannelse og lønpolitik, der er fremherskende i Tyskland, beskytter dem, der har arbejde, men diskriminerer de arbejdsløse. Fordi de er (med)ansvarlige for den trinvise stigning i arbejdsløsheden, således at denne under hver af de tre recessioener i 1970'erne, 1980'erne og 1990'erne er steget med omtrent en million mennesker, mens den under opsving ikke som i USA er sunket nævneværdigt, bør principperne for løndannelse og lønpolitik i retfærdighedens navn ændres fundamentalt.

Fortidens uret skaber yderligere behov for skadesløsholdelse, især ved så grel uretfærdighed som kolonisering, slaveri og imperialismen. Det er det i hvert enkelt tilfælde ansvarlige koloniherrredømme, som er forpligtiget til denne skadesløsholdelse, og ikke et vagt verdensfællesskab. Hvis en stat, der er rig på mineralske forekomster, er fattig som følge af korruption,

kan den derimod ikke forvente hjælp i retfærdighedens navn.

På uddannelsesområdet kræver den sociale retfærdighed ikke, at alle får adgang til det samme. Nogen ville der blive stillet for store krav til, andre for små, således at man ville komme til at nægte begge grupper retfærdighed. Eller: Det er ikke først med PISA-studierne, at vi ved, at succes i skolen for en væsentlig dels vedkommende er afhængig af det sproglige niveau i hjemmet og endvidere af dettes beredvillighed til at fremme børnenes tale- og læsefærdighed. Fordi børn af indvandrere, som kun uvilligt åbner sig for det ny sprog, i væsentligt omfang er forfordelte, kræves der ikke kun hjælpevillighed fra værtslandet, men også – og det i mindst lige så høj grad – lærevillighed hos ”gæsterne”, som skal fremmes gennem incitamenter fra værtslandet. En yderligere opgave – som her forsigtigt formuleres som et spørgsmål – lyder: Kan man i årtier kæmpe for lige muligheder for kvinder, men samtidig sky besværet og modet til at tage det samme emne op for indvandrerne?

En yderligere opgave opstår i forbindelse med generationernes forhold til hinanden: Men henblik på naturen er den såkaldte generationsaftale kun retfærdig, hvis den naturlige natur betragtes som en gave, altså som en fællesejendom for hele menneskeheden. En følge heraf er, at ingen generation må efterlade den næste et alt i alt fattigere miljø. Og som generøse forældre skal generøse generationer også efterlade deres børn og børnebørn en endog rigere arv. Her og på andre områder er en tredimensionel, på ingen måde kun økonomisk sparsommelighed påbudt: en ”konserverende opsparing” af institutioner og ressourcer; en ”investerende opsparing” af kapital, infrastruktur og fremtidsteknologier; og ikke mindst en ”præventiv opsparing”: afværgning af krige og af økonomiske, sociale, kulturelle og økologiske katastrofer.

Som bekendt sker det modsatte. Der kan konstateres en stadig større diskrepans mellem stigende udgifter til nutidsopgaver - altså udgifter til social- og sundhedsområdet og til betaling på en nærmest ufattelig stor offentlig gæld - og faldende investeringer i ungdommens livsmuligheder, eksempelvis inden for områderne skoler, universiteter og forskning. Alternativet ligger lige for: Hvis den såkaldte socialstat vil være socialt

retfærdig, må den udvikle sig fra velfærdsstat og socialforsikringsstat til socialinvesteringsstat. Hertil hører eksempelvis foranstaltninger for unge forældre. Allerede af demografiske grunde, men i endnu højere grad fordi samfundet har brug for den opvoksende generations (ikke blot økonomiske) drivkraft og kvalifikationer, og ikke mindst for retfærdighedens skyld, må et samfund give sine unge forældre livsbetingelser såsom mere fleksible arbejdstidsregler og langt stærkere familiehjælp. Denne hjælp må på den anden side ikke begunstige nogen af de to livsmodeller: Den skal give fuld valgfrihed mellem erhvervsarbejde uden for hjemmet og opdragelsesarbejdet i hjemmet.

Den grundlæggende opgave bør være blevet klar: En fremtidsåben retfærdighed drager omsorg for betingelserne for reel frihed; i modsætning til en maternalistisk omsorgsstat søger den, hvor det overhovedet er muligt, at styrke borgernes egenansvar.